

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בלק, תשע"א
מספר 922מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מתלמידיו של בלעם הרשע: הרב קוק על הפסימיות של שופנהאואר

כתוב במשנה במסכת אבות (ה, יט):¹

כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים אחרים מתלמידיו של בלעם הרשע: עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה – מתלמידיו של אברהם אבינו, עין רעה ורוח גבוה ונפש רחבה – מתלמידיו של בלעם הרשע.

מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא שנאמר: "לְהַנְחִיל אֶהְבִּי יֵשׁ וְאַצְרִיתֵיהֶם אֲמַלֵּא" (מש' ח:כא). אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת שנאמר: "וְאַתָּה אֶל־לֵהִים תִּוְרְדֶם לְבָאֵר שַׁחַת אֲנָשֵׁי דָמִים וּמְרָמָה לֹא-יִחָצוּ יְמֵיהֶם וְאֲנִי אֶבְטַח-בָּךְ" (תה' נה:כד).

מהי 'עין טובה' של תלמידי אברהם אבינו, ומהי 'עין רעה' של תלמידי בלעם הרשע? לדרכנו נאמר: 'עין טובה' היא הסתכלות אופטימית על העולם כשיטתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל,² ו'עין רעה' היא הסתכלות פסימית על העולם כדרכו של הפילוסוף ארתור שופנהאואר.¹ על תורת שופנהאואר אומר הרב קוק:²

אותה ההסתכלות הרשעה, הפסימיסטית, הקיצונית, שנתבטאה בפלוסופיא החדשה על ידי כפרנים כשופינהויר וחבריו, כמו כל צדדי המציאות, יש לה מקום. והכל בכלל "אין לך דבר שאין לו מקום" ... אמנם הרשעה עצמה חמושה בכלי זינה, נותנת היא רוח עוועים בלב חכמי תוהו... תלמידיו של בלעם הרשע... וספיחי הספיחים של תלמידי תלמידיו הם הם אלה המפריאים את רוחו, בעלי עין רעה ונפש גבוהה ורוח רחבה, והם הם שמוכרחים להיות נוחלים גיהנם ויורדים לבאר שחת.

ללא ספק הכיר הרב קוק את תורת שופנהאואר והתנגד לה נחרצות. הוא מכנה את שופנהאואר "כפרן" ואומר עליו שהוא מתלמידי תלמידיו של בלעם הרשע וממשיך דרכו. על מה יצא הרב קוק בשצף-קצף כזה נגד תורה פסימית זו?

¹ במקרה גם קוראים השבת את פרק ה של פרקי אבות.

² נולד בשנת 1865 בלטביה ונפטר בשנת 1935 בירושלים. נחשב אבי הרעיון של הציונות הדתית, ייסד את הרבנות הראשית והיה הרב הראשי האשכנזי הראשון.

¹ 1860-1788, גרמניה.

² אורות הקודש ב', עמ' תפב-תפג.

הפילוסופיה של שופנהאואר מבוססת על תורת הפילוסוף קאנט, שקבע שהאדם לא מסוגל להכיר את המציאות האמתית כפי שהיא באמת, אלא רק את המציאות כפי שהיא נתפסת בחושים ומעובדת בתודעה האנושית. המציאות החושית היא מציאות שקרית, והמציאות האמתית היא בלתי נתפסת לחלוטין בתודעה של האדם. הכלי האנושי שבעזרתו האדם יכול להתקרב אל הכרת המציאות האמתית הוא התבונה, וגם היא לא מגלה לאדם את המציאות האמתית כפי שהיא.³

הקביעות של קאנט תואמות למדיי את השקפת הקבלה על התנהלות העולם. העולם שאנחנו רואים את עצמנו חיים בו הוא 'עלמא דשיקרא' – עולם השקר. אבל מעבר לעולם הזה יש את העולם הבא – עולם האמת. העולם הזה, ובלשון הקבלה עולם העשייה, הוא רק חלק ממערכת מורכבת של עולמות המשתלבים זה בזה, וכל המכלול נשלט ללא הרף על ידי בורא העולם, הקדוש ברוך הוא. אין לאדם בן התמותה יכולת לדעת את מה שמתרחש 'מעבר לפרגוד', ואסור לו לשאול "מה למעלה מה למטה מה לפנים ומה לאחור".

ההבחנה בין המציאות האמתית-אובייקטיבית ובין המציאות כפי שנתפסת בהכרה האנושית, קיימת לא רק בכלליות העולמות אלא בכל פרט ופרט שבעולם, ואפילו באדם עצמו. תורת הרב קוק מושפעת במישרין מהקבלה. העקרונות שמנסח קאנט מופיעים גם בהגותו של הרב קוק: "את האופי העצמי אי אפשר לשום אדם לדעת, אפילו של עצמו, קל וחומר של זולתו, לא של יחיד, וקל וחומר של אומה".⁴

הרב קוק דן בתורת קאנט ואמר עליה שהיא אמתית, אלא שאין אנו זקוקים לה והיא אינה מוסיפה לנו דבר. לשיטת הרב קוק, תורת קאנט נכללת בתורת הקבלה, והיא רק חלק קטן ממנה: אפילו "השיבה אל קאנט" אינה חובקת אפילו את החלק היותר קטן מעוזם של ישראל. אמת הדבר, שמאז מעולם ידענו, ולא הוצרכנו לקנט שיגלה לנו רז זה, שכל ההכרות האנושיות הנן סובייקטיביות יחוסיות.⁵

לדעת הרב קוק, תורת קאנט רומזת לספירת המלכות, שהיא ספירה 'דלית לה מגרמה כלום' (אין לה מעצמה כלום), וכל השפעותיה באות לה מהספירות שמעליה.

הרב קוק מוכן לקבל את תורת קאנט כיוון שהיא אינה סותרת את תורת ישראל, אף כי הוא דוחה את המקור הנכרי שלה. אבל את הפילוסופיה של שופנהאואר שולל הרב קוק לחלוטין. שופנהאואר לקח את תורת קאנט צעד נוסף וטען שהמציאות האמתית פועלת בדרך לא-רציונלית. את הכוח המניע את המציאות האמתית כינה שופנהאואר "רצון", וה"רצון" הזה פועל בדרך לא מובנת לנו לחלוטין. אין לאדם שום יכולת להשפיע על ה"רצון", ומנגד – ה"רצון" משפיע על האדם השפעה מוחלטת. ה"רצון" הוא עיוור ופועל ללא היגיון וללא תכלית. לאדם אין כל יכולת לפעול בדרך שתיטיב עם העולם, ולכן בהכרח העולם הוא רע וחסר תקווה. זאת תמצית תורת הפסימיות.⁶

ואולם שלא כתורת קאנט, את תורת שופנהאואר דוחה הרב קוק לחלוטין. הרב קוק מודה שהעולם נשלט על ידי "הרצון העליון", שהוא מקור כל המציאות והוא השלטון העצמי האלוקי בעל החופש המוחלט,⁷ אבל "הרצון העליון" אינו עיוור אלא מלא עצה ותבונה, וכל כוונתו להנהיג את העולם בחסד וברחמים.

הרב קוק הוא אופטימי מושבע, ולשיטתו כל העולם כולו טוב. אם נראה לאדם שיש רע בעולם, הרי זה מפני שהוא רואה את הדברים בעיניים ארציות, והאדם יכול להבין רק את הדברים בצורתם השקרית. אבל אילו יכולנו לראות את העולם האמתי ולהבין את הנהגת הבורא, היינו מבינים שגם הרע הוא טוב למעשה, שהרי הבורא הוא הטוב המוחלט, ולכן גם את הרע הוא ברא כדי להיטיב:

³ עמנואל קאנט, 1724-1804, פרסם את תורתו בכמה ספרים ומאמרים. הידוע שבהם – **ביקורת התבונה הטהורה**, שפורסם בשנת 1781. הספר תורגם לעברית על ידי ש"ה ברגמן ונ' רוטנשטרייך בשנת 1954. על תורת קאנט ראו ר' צימר, **שער לפילוסופיה**, תל אביב 2008, עמ' 101-114.

⁴ **אורות הקודש ג'**, עמ' קיט.

⁵ הרב קוק, **אגרות הראיה א'**, עמ' מז.

⁶ הגותו של שופנהאואר מופיעה בספרו העיקרי **העולם כרצון ודימוי**, שהופיע בשנת 1818 ותורגם לעברית בשנת 2003 על ידי יוסף האובן (נבו). על תורת שופנהאואר ראו ר' צימר (הערה 5 לעיל) עמ' 115-127.

⁷ כבר הרמב"ם דיבר על "הרצון" כמקור כל הבריאה. ראו א' נוראל, "הרצון הא-להי במורה נבוכים", **תרכיץ** (לט) תשרי תש"ל. גם בתורת הקבלה מכונה מקור כל ההווה במושג "רעוא דרעוין", כלומר 'רצון הרצונות'.

אין ההשקפה השופנהוירית על דבר הרצון רחוקה מצד עצמה. כל רעתה היא רק מה שתחת להבינה בתור אחד מחזיונות המציאות, יבין בעל השיטה עצמה אותה בתור כל המציאות וסבתה.⁸

הרב קוק רואה פרוע דבר אמת וקיים אבל לא דבר העומד בזכות עצמו ולא מחולל אירועים. השעבוד אל "הרצון העיוור" רק מגביר את כוחו של אותו רצון. אבל מי שמכיר את האמת האלוקית משוחרר משעבוד זה וכך מנצח אותו. הרע הוא תוצר אלוקי שבא לשרת את הטוב, וההבנה שהרע משועבד לטוב מגבירה את כוחו של הטוב, וכך הוא גם שולט ברע, מתקן אותו וממתק אותו. לשיטת הרב קוק, רצון האדם חזק מהרצון הכללי העיוור, ולכן העולם במהותו הוא טוב ולא רע.⁹

ההבדל בין ההשקפה האופטימית להשקפה הפסימית הוא תמצית ההבדל בין בעלי העין הטובה לבעלי העין הרעה, וזהו ההבדל בין תלמידי אברהם אבינו ובין תלמידי בלעם הרשע.

ד"ר יואל שילה

המכללה האקדמית אשקלון

⁸ הרב קוק, **אורות הקודש ב'**, עמ' תפד.

⁹ על האופטימיות בתורת הרב קוק ראו צ' ירון, **משנתו של הרב קוק**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 93-96.